

НАЦІОНАЛЬНА САМОСВІДОМІСТЬ ЯК ФІЛОСОФСЬКЕ ПОНЯТТЯ

Анотація. У статті проаналізовані наукові підходи до визначення сутності та структури поняття «національна самосвідомість». Філософські погляди на проблему національної самосвідомості розглянуто як в аспекті сутності національної самосвідомості, так і її структури. Вказані проблеми розглянуті не лише на теоретичному рівні, але й пов'язані з практично-політичними аспектами національних відносин в Україні

Ключові слова: національна самосвідомість, структура національної самосвідомості, національна свідомість, філософія самосвідомості.

Annotation. The article analyzes the scientific approaches to definition of essence and structure of the concept of «national identity». Philosophical views on the problem of national identity representation in stages. The features of the views of scientists in the field of philosophical thought on the content and structure of the national consciousness of the person.

Key words: national identity, national consciousness, national consciousness, the philosophy of consciousness.

Постановка проблеми. На сучасному етапі становлення та розвитку української держави особливої актуальності набуває проблема національної самосвідомості. Набуваючи характеру комплексної проблеми національна самосвідомість стає об'єктом вивчення різних наук (психології, соціології, філософії, антропології, педагогіки). Однак, для того, щоб відобразити сутнісні аспекти цієї проблеми, необхідно впровадити інтегративний підхід, який би поєднував результати і досягнення у вивченні національної самосвідомості кожної із наук. Сутність цього підходу в здійсненні філософсько-теоретичного аналізу та узгоджень дозволяють більш системно відобразити сутність даного феномену.

Аналіз попередніх досліджень. Феномен «національна самосвідомість» став об'єктом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних учених: О. Уледова, А. Дербака, Й. Вироста, С. Калтачхана, Г. Глазермана, А. Дашдамирова, В. Жмиря, А. Агаєва.

У сучасній філософській науці структурні компоненти національної самосвідомості розглядали В. Бабаков, В. Семенов, Л. Дробіжева, С. Калтачхан та ін.

Національна самосвідомість є складною проблемою, а тому отримує неоднозначні вирішення і є предметом дискусій.

Метою статті є здійснення теоретико-методологічного аналізу феномену «національна самосвідомість», що дозволить в основному досягти відповідної визначеності змісту даного соціального явища, більш глибоко розуміти його сутність. Для досягнення поставленої мети ми визначили основні завдання статті:

- дослідити основні підходи щодо структурування феномену «національна самосвідомість» на окремі складові компоненти;
- показати актуальність та вагомість цих питань для сьогодення України, становлення та розвитку її як самостійної та незалежної держави.

Виклад основного матеріалу. Національна самосвідомість є головним компонентом свідомості нації, яка відіграє важливу роль в становленні та розвитку української держави.

Водночас, постійне звернення науковців до проблеми національної самосвідомості свідчить про існування низки теоретичних труднощів щодо вирішення даної проблематики. Перш за все, дослідники звертають увагу на структуру та сутність феномену «національна самосвідомість».

Так, у філософській науці ми виокремили низку наукових робіт, в яких трактується сутність поняття «національна самосвідомість».

Слід зазначити, що на думку філософа О. Уледова, ми знаходимо широке трактування поняття національної самосвідомості. Розглядаючи даний феномен, науковець дає йому таке визначення: «національна самосвідомість – сукупність ідей, поглядів і почуттів, пов'язаних по-перше, із самовизначенням національної спільноти, усвідомленням свого місця серед інших національних спільнот і, по-друге, з усвідомленням суспільно-політичних цінностей, що характеризують поняття «Батьківщина», прихильність до них» [15, с. 54].

Подібних поглядів щодо визначення сутності національної самосвідомості дотримується й С. Калтачхан. Він підкреслює, що «національна самосвідомість» є головною причиною існування та розвитку нації, яка об'єднується вже не тільки об'єктивними зв'язками, заснованими на самосвідомості у широкому сенсі, що включає в себе свідомість етнічної спільноти, прихильність до національної мови, території, культури, належне ставлення до інших націй, почуття національної гордості [11, с. 150].

Огляд філософської літератури свідчить, що проблема національної самосвідомості тісно пов'язана з усіма сферами народного життя. Для людини великого значення набуває культура попередніх поколінь, рас та національностей.

Філософ А. Агаєв стверджує, що територія, мова, господарство в складній палітурці історичних, соціально-економічних, світоглядних, релігійних, етнічних, етнографічних та географічних умов в процесі консолідації і диференціації, змішання і розчинення, взаємопроникнення і роз'єднання породжують свідомість етнічної єдності народу. Національна самосвідомість — свідомість єдності людей, що належать до одного народу, свідомість його етнічної самостійності [1, с. 40].

Водночас, такої точки зору притримується А. Дашдаміров, який визначає, що національна самосвідомість є актуально вираженим становленням певної нації до самої себе та до інших народів [4, с. 34].

Питанню визначення сутності національної самосвідомості присвячені дослідження сучасних українських дослідників, таких як В. Жмиря, А. Дербак та ін.

Український дослідник В. Жмир трактує національну самосвідомість як «...різновид свідомості національної спільноти, що ґрунтується на уявленнях про соціальні цінності, норми, визначальні для віднесення особистості до тієї чи іншої нації, тобто до національної спільноти. Національна свідомість має всі властивості й закономірності свідомості групової і передусім виражає ознаки розрізнення «ми» та «не ми», вона є засобом і водночас виявом національної інтеграції» [8, с. 205].

Сутність поняття «національна самосвідомість» розглядає вітчизняний філософ А. Дербак. Він пише: «національна самосвідомість є складним духовним явищем, яке виникає і розвивається на певному конкретному суспільно-історичному тлі, відображаючи, більш чи менш адекватно, весь комплекс наявних суспільних реалій, притаманних певному народові, його бачення своїх можливостей та перспектив» [5, с. 18]. Науковець підкреслює, що основна роль у розвитку національної самосвідомості особистості належить еліті нації, а чинниками цього процесу є: осмислення особистістю власного досвіду в національному житті; цілеспрямоване вивчення нею історичного минулого та сьогодення своєї нації; усвідомлення потреби в мобілізації суспільних зусиль для розв'язання нагальних національних проблем; просвітницько-виховна і пропагандистсько-агітаційна діяльність із боку суспільних інституцій; а також її активна участь у нації творчих процесах [5, с. 183].

Заслужують на увагу ідеї зарубіжних філософів, зокрема словацького вченого Й. Вироста. Складний феномен «національна самосвідомість» учений визначив як психічний процес усвідомлення людиною власного ставлення до своєї нації, під час якого інтегруються: знання та емоційно-оцінні враження щодо своєї та чужих національних спільнот; думки про типові риси представників власної та чужих національних спільнот; уявлення про себе як представника певної нації [3, с. 17].

Варто зазначити, що дослідники звертають велику увагу на структуру поняття «національна самосвідомість». Так, у словнику «Міжнаціональні відносини: терміни і визначення», науковці структуруючи національну самосвідомість за рівнями проявів, зазначають, що на рівні масової буденної свідомості у ній переважають емоційні, чуттєві прояви, національна психологія. Однак, на їх думку, національна самосвідомість у своєму розвитку здатна піднятися до теоретичного рівня як усвідомленого відношення до минулого, теперішнього і майбутнього розвитку національного життя. У її структурі містяться не тільки спадщина минулого, історичні цінності, але й уявлення про інтереси, потреби національного прогресу, невирішені проблеми, турбота про історичну долю нації [12, с. 34].

Вищевказаний підхід не надає достатніх можливостей виокремити її на структурні елементи, тому для подальшого дослідження виникає потреба розглянути можливість структурування даного феномену за принципами, формами та відображенням національного життя.

Досліджуючи структуру національної самосвідомості, вчені-філософи В. Бабаков та В. Семенов дають своє визначення, що національна самосвідомість є складною структурно-функціональною системою, в якій взаємодіють

такі елементи, як: уявлення про типічні риси своєї спільноти – автостереотипи; уявлення про спільність історичного минулого свого народу (соціальна пам'ять); усвідомлення національної території як найважливішого фактору існування цього народу; її цілісності в єдності внутрішнього і зовнішнього спілкування; усвідомлене відношення до створених матеріальних і духовних цінностей; оціночне відношення до інонаціонального оточення — стереотипи [2, с. 25].

Поділяючи погляди В. Бабакова та В. Семенова, Л. Дробіжева вважає, що до національної самосвідомості як духовного утворення належать: національна ідентифікація, національні автостереотипи (стійкі, досить часто ірраціональні уявлення, оцінки тощо, пов'язані зі своїм народом); уявлення про територію, культуру, мову, про історичне минуле; а також емоційна складова – відношення до культурних та історичних цінностей свого народу. Найголовнішим компонентом національної самосвідомості, як вважає вчена, є національні інтереси, які стимулюють діяльність людей [7, с. 71].

Також існують інші наукові підходи щодо структурування національної самосвідомості. Так, С. Калтахчян зазначив, що до національної самосвідомості належать: етнічна свідомість, відношення до інших етносів; усвідомлення національних цінностей, мови, території, демократичної культури; усвідомлення соціально-державної спільності; патріотизм [10, с. 211]. М. Напсо виділив такі складові національної самосвідомості: національна самоідентифікація, етнічна самосвідомість, розуміння і захист національних інтересів і потреб, почуття відповідальності за долю нації, національну гідність, національну самокритику [13, с. 20].

З огляду на наведені вище погляди науковців щодо проблеми сутності та структури національної самосвідомості можна констатувати, що на сьогодні не існує узгодженого трактування даної проблеми. Однак, в аспекті становлення української держави та розвитку української нації існує потреба в чітко охарактеризованому понятті національної самосвідомості.

З огляду на низку вищевказаних наукових джерел, можна дійти висновку, що у дослідженнях науковців не існує єдиної точки зору щодо проблеми сутності та структури національної самосвідомості. Чітко охарактеризоване поняття цієї проблеми має велике значення для української нації. Тому, аналіз філософської літератури дозволяє нам дати визначення національної самосвідомості – це високий рівень самосвідомості, що включає в себе сукупність поглядів та уявлень, волю та прагнення української нації та сформований в процесі історичного розвитку рівень інтелекту та культури.

Виходячи із вищенаведених поглядів на поняття національної самосвідомості, ми пропонуємо вважати головними її структурними елементами історичну пам'ять (знання історії, культурного розвитку свого народу та країни); знання національних обрядів, традицій, звичаїв попередніх поколінь та сьогодення; шанобливе ставлення до інших національностей та етнічних груп; патріотизм.

Висновки. За результатами аналізу проблеми правомірно зробити наступні висновки. Наявні точки зору авторів з проблеми національної самосвідомості виявляють свою конструктивність, однак самі по собі вони не достатні, якщо не впроваджувати інтегративний філософсько-теоретичний підхід для аналізу таких соціальних явищ.

Тим більше, вказані проблеми особливого звучання набувають саме тепер, коли Україна стала об'єктом військових дій і змушена відстоювати свою територіальну цілісність.

Тому, вказані аспекти досліджуваної проблеми виявляють не лише чисто теоретичну, але й важливе практично-політичне значення, оскільки від їхнього вирішення залежить майбутнє і подальша перспектива розвитку України як самостійної та незалежної держави в цілому. Із урахуванням актуальності досліджуваної проблеми варто також значно підсилити практичні аспекти формування особистості, здатної нести відповідальність за долю нації, сприяти розвитку української держави.

Література:

1. Агаєв А. Г. До питання про теорію народності. / А. Г. Агаєв. – Махачкала: Дагкнігоіздат., 1965. — С. 37-51.
2. Бабаков В. Г. Национальное сознание и национальная культура (методологические проблемы) / В. Г. Бабаков, В. М. Семенов. – М.: Ин-т филос. РАН, 1996. — С. 25.
3. Вирост Й. С. Національна самосвідомість: проблеми визначення й аналізу / Й. С. Вирост // Філософська та соціологічна думка. – 1989. – № 7. – С. 11-19.
4. Дашдамиров А. Ф. Проблема личности в марксистско-ленинской теории нации и национальных отношений / А.Ф. Дашдамиров. – Баку: Азернешр, 1984. – С.34
5. Дербак А. П. Духовні засади становлення національної самосвідомості (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. канд. філос. наук: спец. 09.00.03. «Соціальна філософія та філософія історії» / А. П. Дербак – Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2006. — 18 с.
6. Диалог культур и этнополитика. Философско-политологическое исследование [Текст]. — СПб.: [б. и.], 2001. — С. 52.
7. Дробіжева Л. М. Историческое самосознание как часть национального самосознания народов / Л. М. Дробіжева // Традиции в современном обществе. Исследования этнокультурных процессов [Текст]. — М.: [б. и.], 1990. — С. 56-74.
8. Жмир В.Ф. Національна свідомість. В. Ф. Жмир // Політологічні читання. – 1992. – №2. – 297 с.
9. Иванова С. Ю. Патриотизм, национализм, глобализм: социокультурные антропологические аспекты] / С. Ю. Иванова. – Ставрополь: Изд-во СГУ, 2004. — С. 93.

10. Калтахчян С. Т. Ленинизм о сущности нации и пути образования интернациональных общностей [Текст] / С.Т. Калтахчян. – М. : МГУ, 1969. — С. 211.
11. Калтачхан С. Т. Марксистско-ленинская теория нации и современность/ С. Т. Калтачхян. – М.: Политиздат, 1983. – 367 с.
12. Межнациональные отношения: Термины и определения [Текст]: слов.-справ. – К. : [б. и.], 1991. – С. 33, 34.
13. Напсо М. Д. Проблемы межэтнической интеграции [Текст] / М. Д. Напсо. – Ростов-на-Дону: [б. и.], 1993. – С. 19, 20.
14. Петронговський Р.Р. Теорія і практика формування патріотизму старшокласників: Монографія // За ред. проф. М.В. Леквівського. – Житомир: Полісся, 2003. – 2003. – 192 с.
15. Уледов А. К. Русская идея как феномен национального самосознания / А. К. Уледов // Alma mater. — 1992. — № 7-9. Лики России. – С. 54.